

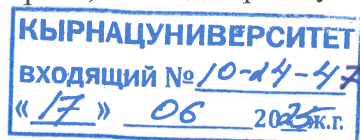
Токошева Жамила Аттокуровнанын «Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы» деген темада 10.02.01-кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациялык ишинин расмий оппонентинин

ПИКИРИ

Токошева Жамила Аттокуровнанын «Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы» деген темада 10.02.01-кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациялык иши филология жаатындагы актуалдуу маселеге арналган эмгек экендигин белгилөө менен, ишти талдоону төмөндөгүдөй тартипте жүргүзгөндүгүбүздү белгилемекчибиз.

1. Изилдөөнүн актуалдуулугу. Изденүүчү Токошева Жамила Аттокуровнанын диссертациялык ишинде Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» китебинин сөздүгүндө атооч сөздөр, этиш сөздөр жана айрым башка түркүмдөгү сөздөр берген маанилери түшүндүрүлүп чагылдырылган.

Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинин учурдагы түрк элдеринин лингвоэтномаданий биримдигин күчөтүүдөгү кызматы, анда катталган байыркы тилдик, тарыхый-социалдык, маданий-диндик, фольклордук ж.б. көз караштардын азыркы лингвистика үчүн зарылдыгы; эмгекте чагылдырылган атооч сөздөрдүн жана сөз уңгуларынын номинативдик, когнитивдик, кумулятивдик, гносеологиялык ж.б. кызматтарынын пикир алмашуудагы ролунун маанилүүлүгү, аларда баба тилибиздин өз доорундагы фонетикалык, лексика-семантикалык, грамматикалык бөтөнчөлүктөрүнүн кенен берилгендиги; эзелки түрк тилинин түрдүү деңгээлдеги касиеттеринин бүтүндүк катары изилдөөнү талап кылышы, аларды азыркы түрк тилдери менен салыштырып, эки доордогу

тилдердин ортосундагы окшоштук менен айырмачылыктардын аныкталышынын түркология үчүн маанилүүлүгү; байыркы жана азыркы тилдердин ортосунда жүргөн тыбыштык, морфологиялык жана лексикалык трансформациялануу процесстеринин ар түрдүүлүгү, семантикалык өзгөрүүлөрдүн түрдүү троптордун таасиринде көп багыттарда жүрүшүнүн изилденбегендиги; байыркы уңгулардын азыркы кыргыз тилине мүнөздүү атооч уңгу сөздөрдүн катышынын татаалдыгы, буларды топтоштуруу, категориялаштыруу маселелеринин түркология жана кыргыз тил илими үчүн баалуулугу, байыркы жана азыркы уңгулардын сингармония жаратууга катышуу өзгөчөлүктөрүнүн изилденбегендиги диссертациялык иштин актуалдуулугун айгинелейт.

2. Проблеманы изилдөөнүн абалы жана изилдөөнүн жаңылыгы.

Токошева Жамила Аттокуровнанын изилдөөсүндө Махмуд Кашкаринин сөздүгүндөгү атооч уңгу сөздөрдүн сандык-сапаттык көрсөткүчтөрү аныкталды. Сөздүктөгү уңгулардын азыркы кыргыз тилиндеги шайкештиктери белгиленди, алардагы семантикалык жылыштар, өзгөрүүлөр, өтмө маанилер көрсөтүлдү. Махмуд Кашкаринин лугатында чагылдырылган атооч уңгу сөздөрү лексика-тематикалык топторго бөлүштүрүлүп, алардын маани-маңызы кыргыз жана башка түрк тилдеринин факты-материалдары менен салыштырылды. Байыркы түрк тилиндеги сөздөрдүн тыбыштык турпаты, алардын сингармонизмди уюштуруучу касиеттери кыргыз тилинин материалында толук сыпаттоого алынып, бир катар маселелердин изилдениши иштин илимий жаңылыгы катары эсептөөгө болот.

3. Теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү.

Изилдөөдөгү материалдар жана теориялык жоболор түрк тилдериндеги лексика-семантикалык жылыштарды салыштырып изилдөөгө баалуу материал болуп бере алат. Чогултулган материалдар жана изилдөөнүн натыйжалары тарыхый фонетика, тарыхый лексикология, тарыхый морфология боюнча окуу китептерин жазууда изилдөөнүн материалдары баалуу илимий-теориялык жактан өбөлгө түзө алат.

Изилдөөнүн максатына, алган багытына, мазмун-натыйжасына жараша лексикографиялаштыруу, каттоо, чечмелөө, топтоо, статистика, интерпретациялоо (чечмелөө, түшүндүрүү), байкоо жүргүзүү, системалаштыруу, салыштыруу, сыпаттоо, формалдаштыруу, моделдештирүү, анализ, синтез, тектештирме-тарыхый, тарыхый-этимология жана зарылдыгына жараша жалпылоо методдору колдонулду.

4. Иштин практикалык мааниси.

Изилдөөдө Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү сөздөр уңгу түрүндө да, өзгөргөн түрүндө да жолуккандары талдоого алынып, келечекте түшүндүрмө сөздүктү да, тарыхый-этимологиялык сөздүктү да түзүүгө баалуу материал болуп бере алат.

5. Изденүүчүнүн проблемага байланыштуу изилдөөгө кошкон салымы. Иштин темасын тандоодо, пландын чегинде материал топтоп, иреттеп, чечмелеп, жалпылап, тиркеме жазып чыгуунун өзү автордун жекече салымы. Эмгектин текстин даярдоо, жыйналган фактыларды топтоштуруу, сыпаттоо, талдоо иштери автордун жекече иштеринин натыйжасы болуп саналат. Сөздүктөгү куранды жана уланды мүчөлүү уңгу сөздөрдүн ылганбай структуралык талдоого алынышы автордун жеке салымы болуп эсептелет.

6. Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары

Аталган изилдөөбүздүн булак наамалык базасы болуп «Диван-и лугат ат-түрктүн» профессор Т.Токоев жана К.Кошмоков тарабынан аткарылган кыргызча котормосу жана И.Абдувалиев, Т.Ахматов, А.Оморов, И.Ш.Султаналиев, М.Толубаевдердин кыргыз тилине котормосу кызмат кылды. Ошону менен бирге С.Муталлибов тарабынан өзбек тилине которулган нускасы жана Зифа-Алуа Муратовна Ауэзованын орус тилиндеги котормолору пайдаланылды.

Диссертацияда сөздөрдүн түшүндүрмөсү иллюстарциялык материалдар менен жабдылып, маанисине жараша макалдар, ыр саптары, географиялык маалыматтар берилген.

«Дивандагы» уңгу сөздөрдүн фонетикалык, лексика-грамматикалык иликтениши талдоого алынды.

7. Жаңылык жана натыйжалардын ишенимдүүлүгү

1) Махмуд Кашкаридин сөздүгүндөгү атооч уңгу сөздөрдүн сандык-сапаттык көрсөткүчтөрү аныкталды;

2) сөздүктөгү уңгулардын азыркы кыргыз тилиндеги шайкештиктери белгиленди, алардагы семантикалык жылыштар, өзгөрүүлөр, өтмө маанилер көрсөтүлдү;

3) Махмуд Кашкаридин лугатында чагылдырылган атооч уңгу сөздөрү лексика-тематикалык топторго бөлүштүрүлдү; алардын маани-маңызы кыргыз жана башка түрк тилдеринин факты-материалдары менен салыштырылды;

4) байыркы түрк тилиндеги сөздөрдүн тыбыштык турпаты, алардын сингармонизмди уюштуруучу касиеттери кыргыз тилинин материалында толук сыпаттоого алынды.

Махмуд Кашкаридин сөздүгүнүн материалдары түркологиянын, анын ичинде, кыргыз тил илиминин лексикографиялык базасын кеңейтет жана анын натыйжалары фонетика, лексикология, семасиология жана морфологияга байланыштуу кийинки изилдөөлөргө таяныч болот.

Ушундай жыйынтыктардан улам бул диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары, негизинен, жаңы жана ишенимдүү экени белгиленет. Изилдөөнүн деңгээли кандидаттык диссертациянын квалификациялык белгилерине толук жооп берет.

8. Автор алган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси.

Махмуд Кашкаридин сөздүгүндөгү атооч сөздөрдү изилдөө аркылуу кыргыз элинин мындан миң жыл мурдагы дүйнө таанымдарынан кеңири түшүнүк алууга, атооч сөздөрдүн составындагы тыбыштык жана морфемалык өзгөрүүлөрдүн сырын ачып чыгууга, азыркы кыргыз тилинин тарыхын аңдап билүүгө баалуу фактыларды берет.

Азыркы түрк тилдеринин, анын ичинде жандуу кыргыз тилинин тарыхын, тарыхый лексикологиясын, тарыхый грамматикасын жазууга баалуу тилдик материалдарды берет.

Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү сөздөр унгу түрүндө да, өзгөргөн түрүндө да жолуккандары талдоого алынып, келечекте түшүндүрмө сөздүктү да, тарыхый-этимологиялык сөздүктү да түзүүгө баалуу материал болот.

Билим берүү ишмердигинде илимий- практикалык жактан баалуу жана маанилүү материал болуп бере алат.

9. Диссертациянын мазмунун жана тыянактарын баалоо.

Диссертация кыргыз тил илими үчүн маанилүү концепцияны, бүтүмдөрдү чагылдырган толук бүткөн иш катары каралат. Мазмуну изилдөөнүн максатына ылайык келип, белгиленген милдеттердин негизинде ырааттуу, логикалуу, структуралык бөлүмдөр өз ара байланыштуу, логикалык биримдик мүнөзүнө ээ. Диссертант тарабынан коргоого коюлган жобонатыйжалар, сунушталган тыянактар, бүтүмдөр жана көз караштар улуттук тил илими үчүн жаңы жана келечектүү деп баалоого болот. Автореферат диссертациялык иштин мазмунун туура жана толук чагылдырат. Авторефераттын эки нускасынын тең мазмуну КР УАКтын талаптарына толук жооп берет

10. Иштин илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү.

Диссертациянын текстинин стили илимий стилдин талаптарына жооп берет. Теориялык маселелерди берүүдө колдонулган терминдердин, сөздүктөрдүн, далилдердин орундуулугу жана ынанымдуулугу сакталган. Диссертациянын жалпы эле мазмунун жана конкреттүү контексттердеги ойду туюндуруп берүүдө ырааттуулук бар.

11. Сын-пикирлер жана сунуштар:

Диссертацияда жана авторефератта айрым бир пунктуациялык, орфографиялык, техникалык каталардын кетип калганын байкоого болот. Биз алардын айрым гана жерлерин көрсөтүп коюуну туура таптык. Мазмунун

иретке келтирүү керек. Киришүүдө (5-бетте) бир сүйлөмдө “абстракттуу”, бир сүйлөмдө “абсракттуу” деп туура эмес жазылган. 1-бапта 12-бетте Кляшторный белгилейт [С.Г. Кляшторный 1972: 18] инициал бөлөк жазылып калган. 176-179- беттерде орфографиялык каталар кездешет. Диссертацияны жазууда пайдаланылган адабияттардын тизмесинде ашыкча (ишке тиешеси жок) адабияттар көп берилип калган.

Жыйынтыктап айтканда, Токошева Жамила Аттокуровна «Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы» деген темада 10.02.01 - кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы КРнын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын койгон талаптарына толугу менен жооп берет. Ал эми анын автору Ж.А.Токошева 10.02.01- кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга толук татыктуу.

Расмий 2-оппонент

“Бекмамат Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети” илимий-билим берүү өндүрүштүк комплексинин филология факультетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын

доценттин м.а., филол.и.к.

Г.О.Кочорова

13.06.2025

Г.О. Кочоровадан көп тапшырма тапшыганды
орунду АРБУКБини башкарган

